

Vojko Gorjan
PLANETARIUM
in krajša dela iz zapuščine

izbral, uredil in spremno besedo napisal
Miklavž Komelj

O knjigi

S to knjigo se po posthumnem izidu knjige pesmi *Jeruzalemski grički* (Založba Obzorja, Maribor, 1987), v katero je bilo vključenih tudi pet kratkih proznih besedil, nadaljuje objavlanje literarne zapuščine Vojka Gorjana (10. 4. 1949 – 5. 8. 1975), vizionarskega pesnika in pisatelja, ki je v svojem kratkem, a neskončnem življenju doživel največji razmah ustvarjalnosti (o sebi je dejal, da je napisal »vsaj toliko kot Tomaž Akvinski«) in najhujšo osamitev, povezano s popolnim odklanjanjem njegovih del s strani urednikov in pošastnim mučenjem s strani psihiatrije. Ta knjiga je doslej najobširnejša predstavitev njegovega dela. Osrednje besedilo v njej, »fantastični roman« *Planetarium*, je Gorjan dokončal malo pred smrtjo kot povzetek svojih življenjskih spoznanj (vanj je vključil tudi nekatera besedila, ki so bila pred tem očitno napisana kot samostojna, npr. »Solituda« in »Leonardo in muhe«) – in kot načrtanje poti v neznano; ni hotel, da bi bilo to njegovo zadnje delo. Čeprav Gorjana poznamo predvsem po verzih, je v zadnjem obdobju življenja pisal predvsem prozo – toda vprašanje je, ali si ob njem sploh lahko dovolimo to klasifikacijo; sam je za *Planetarium* raje uporabil izraz »pol-poezija«. In čeprav je tipkopisno besedilo *Planetariuma* ohranjeno kot čistopis, ki je bil predložen založbi, je na eni od njegovih strani rokopisni pripis: »To delo je temelj, na katerem gradimo dalje, in ni dovršeno.«

Avtor je *Planetarium* mesec in pol pred svojo smrtjo poslal mariborski založbi Obzorja, hkrati pa je ljubljanski založbi Mladinska knjiga poslal knjigo zgodb *Čarobno življenje*. (Glede na to, da je spremno pismo založbi Mladinska knjiga

datirano 22. 6. 1975, na mapo, v kateri je ohranjen tipkopis *Planetariuma*, pa je nekdo, po vsej verjetnosti urednik, napisal: »Rokopis prejel 23. 6. 1975«, lahko s precejšnjo gotovostjo domnevamo, da je Gorjan oba tipkopisa oddal na isti dan.) »Spoštovanje do samega sebe, predvsem pa do tistega, ki mi razsvetljuje duha, ne dovoljuje več, da bi ostal vase potuhnjen in prikrit.« Tako pravi avtor v pripisu k zgodbi »Židovski kralj in egipčanska kraljica« iz *Čarobnega življenja*. Uredništvu Mladinske knjige pa je napisal: »Prisrčno upam, da bodo dela pri odboru in občinstvu sprejeta z ljubeznijo, s kakršno so bila negovana in ustvarjena. Naj Slovenija ne bo omadeževana več z nečastnim odnosom do svojega ustvarjalca, na katerem [sic] hrbtu potem gradi svojo prihodnost.« Opozoril je tudi, kako pomembna bi bila zanj objava: »Umetnik ima doma še mnogo do kraja obdelanih del, hkrati pa tudi že nove načrte. Škoda bi bilo, da bi se ga prepustilo ponovni osamitvi. Desetletje negacije brez dialoga je dovolj težko breme. Hkrati z umetnikom pa se bojo morebiti ob negaciji odtegnila tudi dela, morebiti se tudi življenje potemni celo njemu samemu in ne samo okolju. Spomnimo se ‚kamna na kamnu‘ jeruzalemskih templjev.« Toda objava *Čarobnega življenja* je bila zavrnjena. Prav tako objava *Planetariuma*; založba je sporočilo o tem poslala pesnikovim staršem 16. novembra 1976 skupaj s sožaljem ob sinovi smrti.

Po izidu *Jeruzalemskih gričkov* je bilo objavljane zapuščine prekinjeno – razen revijalne objave prevoda besedila Williama Blaka »Poslednja sodba«. Izšel pa je tudi knjižni ponatis prevoda Blakove *Poroke nebes in pekla* (Hyperion, Koper, 2006), ki ga je Gorjan v času življenja objavil v reviji *Problemi*.

Marca in aprila 2012 so pesnikovi starši podarili Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani sinovo literarno zapuščino, ki obsega tri mape, katalogizirane z inventarno številko 37/2012.

Večina del iz zapuščine je bila doslej neobjavljena. Zapuščina je obsežna, vendar ne zajema vsega, kar je avtor napisal, saj je več del tudi uničil. Ostali so skrbno izdelani čistopisi. Ko ta dela natančneje beremo, vidimo, da se vse povezuje z vsem; Gorjan se včasih v enem delu sklicuje na drugo in v zvezi z novelo *Divji medved* je napisal, da »vsa kasnejša dela nekako vsebujejo prejšnja«. Svoja besedila je zapustil kot opus, ki ga lahko bodisi sprejmemo bodisi zavrnamo, odklanjal pa je vsako poseganje vanj.

Zato je bil urednik te knjige posebej pozoren, da ne bi razdril česa, kar si je Gorjan zamislil kot celoto. Poleg *Planetariuma* so v knjigi objavljena še krajša besedila, ki jih avtor ni vključil v skupno knjigo (čeprav je glede na številčenje strani tipkopisov videti, da je nekatera od njih v nekem trenutku nameraval povezati v cikel). Knjiga *Čarobno življenje* pa še vedno čaka na objavo (ena od zgodb – »Božje drevce« – je bila objavljena že v *Jeruzalemskih gričkih*), prav tako *Divji medved*. Med neobjavljenimi deli sta še krajša igra *Posnemovalci hijen* in diplomaska naloga o »Poslednji sodbi« Williama Blaka.

Vsa besedila, objavljena v knjigi, so v zapuščini ohranjena kot tipkopisi z zelo redkimi rokopisnimi popravki. Gorjan je dal zelo natančne napotke za izdajo svojih del. V že citiranem pismu Mladinski knjigi je napisal: »Slovnice napake naj se popravljajo samo, če gre za očitne pomanjkljivosti. Jezik je včasih poetičen in nekatera gramatična pravila kršim zavoljo ritma ali celo rime. Tega za

božjo voljo ne spreminjajte. Samo primanjkljaj kakšnega ločila ali kakšno napačno napisano besedo ...« Profesor Ravnik v *Planetariumu* pa je še bolj kategoričen: »Matijevo miselno delo, njegova, naj rečem intelektualna pustolovščina, poskus razrešitve samega sebe v zgodovini in sodobnosti, je z življenjem tako spleteno, da ni mogoče in se tudi ne sme odstaviti črke, kot je doslej zapisana. Človek, ki je šel v samopozabo kakor Matija, je do poslednje vejice obračunal svoj tekst. Tako ne moremo drugega kot na svoj način opazovati. In to resnično smemo in zatoorej opazujmo.«

V skladu z navodili za objavo *Čarobnega življenja* smo si vseeno dovolili popraviti nekaj zatipkanih mest, ločil in predlogov ter pravopisno korigirati zapise nekaterih besed; navajam večino tovrstnih korekcij: razstrgati, izstrgati → raztrgati, iztrgati; izstapanje → iztepanje; izstisnjen → iztisnjen; vzstopati → vstopati; preizkava → preiskava; baobabs → baobab; arbitražen → arbitraren; radio → radijo; prejšni → prejšnji; nadaljni → nadaljnji; majestoznost → maestoznost; miljon → milijon; neurotičen → nevrotičen; neurosistem → nevrosistem; neutralen → nevtralen; vpad → upad; domiselen → domisel; kraljevstvo → kraljestvo; perfum → parfum; kompjutor → kompjuter; Tokyo → Tokio; pljuti → pluti; osmoletna → osemletna; odrestiti → orestiti; abisinski → abesinski; navznotri → navznoter; neskončno-krat → neskončnokrat; gloriozno → gloriozno; razvozljati → razvozlati; pendriki → pendreki; azkeza → askeza; röntgenski → rentgenski; stewardesa → stevardesa; darwinizem → darvinizem; marxizem → marksizem; Zeus → Zevs; Xerxes → Kserkses; Hesiod → Heziod; Boehme → Böhme; Quazimodo → Quasimodo; Nebohodonozar → Nabuhodonozar; Saul → Savel; Californija → Kalifornija. Popravlje-

nih je tudi več napak v angleškem besedilu, a tudi tu smo ohranili Gorjanove posebnosti, kakršne so nekateri neobičajni besedni redi. V slovenskih tekstih pa smo ohranili Gorjanove pravopisne in leksične posebnosti, kot so npr. alfabet, čezdalje, takozvani, nek, pomehkužnost, čertica, đuboks, negnusen, aura, kdonajveodkod, terati, priterano, opivati se, izpreobrnitev, zatavati se, od davnaj, v kolikor, najskrajne, kratkoinmalo, ukažejnost (to obliko je sicer Gorjan zapisal izjemoma; običajno je pisal ukaželjnost), Buddha, orfeisti, razoborožitev, spomlad, nečimurnost, pod-tok, dodobro, kakorkoliže, nekšno, obesediti itd. S pravopisno normo smo uskladili sklanjanje angleških primumov. Ohranili smo Gorjanovo nepoenoteno zapisovanje v besedah Bog oziroma bog in božji oziroma Božji. Z oglatimi oklepaji so označeni uredniški dodatki.

Nekaj besedil v tej knjigi je bilo že objavljenih v *Jeruzalemskih gričkih*: »Izzivanje Pesnika na Gori« je del *Planetariuma*, prav tako cikel pesmi »Večer na zemlji«; ponatisnili pa smo tudi besedila »Na Ofelijini strani«, »Delfin« in »Predstavljalj si zrcalni svet«. Ob pregledu tipkopisov se je izkazalo, da so transkripcije v *Jeruzalemskih gričkih* zelo pomanjkljive; v pričujoči objavi pa transkripcija zvesto sledi tipkopisom. V knjigi je (poleg pesmi, navedenih v prozih delih) tudi edina pesem, najdena v zapuščini, ki ni bila vključena v *Jeruzalemske gričke* – verjetno Gorjanova zadnja.

Prisrčno se zahvaljujem Anici Gorjan in Bogu Gorjanu, ki sta spremljala nastajanje knjige z veliko naklonjenostjo ter mi prijazno pomagala pri delu, Alešu Štegru, ki je knjigo z veliko pozornostjo sprejel v uredniški program, Miljani Cunta, ki je zavzeto bdela nad pripravami knjige za

tisk, Marjanu Rupertu z rokopisnega oddelka NUK, Juliji Kovač za vestno pretipkovanje, za pogovore o Vojku Gorjanu pa tudi Jiřiju Bezlaju, Sergeju Kapusu, Janezu Peršiču, Tomažu Šalamunu in Andreju Šeguli.

M. K.

Planetarium

Objasnilo

Roman, »Planetarium« nazvan,
je parabolično sporočilo,
kar je politikanstva v njem,
je, rečeno milo,
izmišljeno zgolj zato, da bi
bolje zgodbo se razvilo.
Letnice dogodkov, kako se bode
vse nazadnje prav izvilo,
posredovale so mi čarovnice tri.
Ker ne vem, kaj se bo
zares v prihodnosti natankoma zgodilo,
sem si sposodil prerokbe njih,
ki jim drugače morda verjeti bolje ni.

Hvala

Predgovor avtorja

Spoštovani,

to delo, ki ga predstavljam, vzemite z zavestjo vzajemnosti, duhovne enotnosti, ki naj ne samo velja med ljudmi, temveč naj se jo spozna za neizbrisno resničnost, ki je veljala, velja in vekomaj bo veljala. Ne morem si namreč predstavljati, kaj se lahko zgodi ob ponovni negaciji (brez antiteze) mojih pisanih del. Če občinstvo nasprotuje nekemu okusu, mora vendar najprej umetnika spoznati. Nikakor pa ni pošteno, če se tega vsakih nekaj let zaradi njegovo nesprejete prolifichnosti nasilno stlači ali v norišnico ali v arest.

Struktura dela in odnos med razmišljujočim, digresivnim, ter dogajajočim, progresivnim, sta natančno premišljena. Delo je, kakor tudi večji del¹ sodobnih romanov, pol-poezija, simbolu se celo v razmišljujočih odlomkih daje prednost. Nikakor nima namena biti zadnje, temveč stoji kot nekakšen most med adolescenco ter zrelostjo, a ta most mora nujno biti prisoten v kulturni javnosti, sicer se bo umetnik z vsakim naslednjim delom družbi kot celoti še bolj odtujil, kar pa ima lahko zgodovinsko tragične posledice, spet pa jih bo, kakor je bilo to vedno, nosila družbena skupnost težje in bolj boleče na svojih ramah, saj navsezadnje umetnik ne želi zadušiti nje, ona pa neprestano njega duši. Tega menda ni treba dokazovati s primeri.

Vpraševati se o koristnosti nekega umetniškega dela ali njegovi nekoristnosti, o odnosu med sodobno dogmatično miselnostjo in svobodno, preden je delo sploh realizirano v družbi, torej preden je steklo v promet, je absurdno.

Ta roman je posebnost zaradi svojega učinka, ki stoji na principu kvašenega testa. Nikjer ni mogoče natančno določiti meje med ironičnostjo in resnobo (bistvo ironije je, da ni očitno duhovita, obratno, njen obraz je najraje silovito resnoben), prav tako ni mogoče razmejiti razmišljanja od dogajanja, ker misel vpliva na dogajanje in je takorekoč njegov del. Matija išče zgodovino v nekaj drobtincah iz stare literature, bodi iz Faikusovega predala ali iz svetovnih klasičnih del (izbranih, seveda), vsaka misel pa, ki jo izkoplje, se izkaže kot vodeča k cilju. Cilj, kot je razvidno, je simbol, parabola in resničnost.

Avtor tega dela nosi trnov venec v glavi, tako da ga ne vidijo niti najbližji, medtem ko ga čutijo vsi. Da bi razbremenil sebe in tiste, ki bi jih rad ljubil, uresničuje samega sebe v napornem intelektualnem izumljanju paraboličnih del, ki naj ustrezajo in hkrati skušajo ter zbadajo najostrejšo kritične čute; ta dela imajo namen biti provokativna, zato je jih treba prespati in pustiti, da delujejo v duši bralca kot kvas. Tako in edino tako je mogoče ustvariti vzajemnost.

Verjamem, da bo razumevanje,

vaš avtor
Gorjan Vojko

Pripis: Istočasno pa vem, da prerok ni prijeten revizor za nobeno družbo, deželo ali kraj. Vendar se moramo nekako sporazumeti in knjiga je pošten medij, ker sama ne odpira svojih kril, polkni mora razgrniti človek sam, ki hoče brati.

*To delo je temelj, na katerem gradimo dalje, in ni dovršeno.*²

Predgovor profesorja Ravnika

Epigraf: Če si dovoliš trenutek za orgazem, moraš priznati obstoj vseh do tega vodečih trenutkov. (The Faikus's Principles³)

»Literarno občinstvo, ki pričakuje od pisatelja ali pesnika, da bo edini pil žolč in kis, naj se ne pretvarja k branju, toliko manj sojenju književnih del.«

Ta Faikusov stavek ostaja živo v meni do tega trenutka, ko moram nekako občinstvu predstaviti to Matijevo nedokončano delo. Ne upam si niti zagotovo trditi, da delo dejansko je nedokončano, saj navsezadnje: ALI JE DOSLEJ ŠE KDO SPLOH RAZMEJIL IN NATANČNO OPREDELIL ODNOS MISLI DO ŽIVLJENJA IN OBRATNO? To zmore le vsak sam.

Matijevo miselno delo, njegova, naj rečem intelektualna pustolovščina, poskus razrešitve samega sebe v zgodovini in sodobnosti, je z življenjem tako spleteno, da ni mogoče in se tudi ne sme odstaviti črke, kot je doslej zapisana. Človek, ki je šel v samopozabo kakor Matija, je do poslednje vejice obračunal svoj tekst. Tako ne moremo drugega kot na svoj način opazovati. In to resnično smemo in zatorej opazujemo.

Nekoč se spominjam razgovora s Faikusom. Bilo je še v Luninem⁴ obdobju. Sergej, Marjeta, Faikus in jaz smo stali

pred avtobusno postajo zvečer, menda že precej utrujeni. Tedaj začne Faikus fantazirati, kot zna le on: »Tobak je edina rastlina ali vsaj ena od redkih, ki nimajo domišljjskega semena, temveč rastejo iz zemlje in iz zračnih zgnetenih sestavin. Tu se materija in ideja srečata na bolj prefinjen, naj rečem intelektualen način. Človek je medij med domišljjskim semenom tobaka in njegovimi močno dišečimi listi. Je hkrati kužilo in razkužilo, dišava ali smrad, kakor se komu zljubi pogledati vanj. Kajenje cigaret je upor domišljije proti življenju, vojna med življenjem, ki terja davek, in domišljijo, ki hoče roditi nov iluzoričen cvet. V njej strada tisti, ki jo spočenja, človek. Bo kdaj veriga noči in dneva odpadla z njega in ga osvobodila – in če ga, v kaj in kam? Iz nove noči v nov dan, ki zopet terja počitka.«

Marjeta je rekla, da ne verjame: »Tobak ima prav tako svoje domišljjsko seme kot vsaka rastlina, žival, človek.«

Sergej se je začuda navdušeno strinjal s Faikusom.

Jaz sem ostal nevtralen: sem fenomenolog, izhajam iz nič ali, kot bi me obsodil Faikus, sem vakumar.

Dokler pak je človek to, kar je, je merilo veselju, razpet je med njegove skrajnosti in tudi sam vrtil to kolesje, pa mu dovolimo še kak paradoks z razpela. Razdelimo si njegovo oblačilo!

Naj bo blagoslovljen ta Planetarium, kakor že bodi!

(Opomba: Faikus je, preden je odšel v Anglijo, izpraznil svoje predale premnogih iskrivih besedil, kjer se odražata njegova zavest in razvoj. Mnogo tega se kot njegov prijatelj spominjam, vendar Matija žal ni dobil vsega obsega, komaj majhen del vseh Faikusovih pisarij. To izgubo lahko obžalujemo, na drugi strani pa lahko verujemo tudi tu v usodnost naključij. Ko bi človek mogel vedeti vse, mu ne bi bilo treba živeti. Luna je potrebna, da kličemo sonce.)

Iz Faikusovega predala (česar Matija ni videl)

Svet je na prafaktorje razbito zrcalo, v katerem se odraža bog. A vse, kar vidi, sliši, čuti in vonja, je nepopolno, ker je zrcalo razbito na kosce. Edina popolnost je on sam, a videti ne čutiti se ne more, ker ni zrcala, da bi ga v njegovi popolnosti posnelo.

Tako se ni čuditi starim veram, da so krastače svete. In da vsrkavajo vase zle duhove iz okolice. Krastače so ponosne na svoje zrcaljene podobe, ker v njih vidijo popolnega boga, medtem ko on v istem zrcalu vidi krastače.

Spet se ni čuditi, čemu je svet na križ pribil popolnost, saj popolnost nima večjega sovražnika od svojega zrcala, ki se mu popačeno reži v obraz. Prišla je na svet, da bi nepopolnosti kazala zrcalo? Ne! Temveč da bi nepopolnost povzdignila in zveličala v takšno podobo, da bi nje, ki je popolnost, ne bilo treba biti sram, ko bi se zrcalila sama pred seboj. A nepopolnost je lahko izpolnjena le tako, da vedno znova ubija in pljuva na popolnost, medtem ko mora popolnost vedno znova prenašati poskuse, da bi jo nepopolnost uničila, okrušila, okrnila, vedno znova je križana, a vedno znova vstane, še več, celo njena križana podoba postane podoba svete popolnosti, pred katero nazadnje mora celo nepopolnost sama poklekniti.

Ko se je bog najprej razdelil na moški in ženski del, je ustvaril tako dve nepopolnosti, ki šele skupaj tvorita popolnost. On je razbito zrcalo nje, ona razbito zrcalo njega. Ni čudno, če postane njuna ljubezen sovraštvo in njuno sovraštvo znova ljubezen, saj ju mora biti strah; ko pa imata pogum, se spet sovražita, eden vedno misli, da bo drugi edini, ki bo nazadnje grd, a ta grdost je njegovo razbito

zrcalo. Koliko sramu se zlije v potrpljenju v ponos? In koliko ponosa spet rodi sram? Mar sem tisto ščegetalo res jaz? Ne, to je samo kos razbitega zrcala.

Ko sem spoznal, kaj sem in kaj še lahko postanem, prepuščam njej, naj izčisti svoje votline, in če hoče še kdaj k meni, naj pride takšna, kot jo jaz hočem in šele tedaj tudi potrebujem. Dotlej se bom s kosci razbitega zrcala razrezal še sam, da znova vzpostavim ta svet! Naj bojo mere moje, iz sebe se rojevam, ne priznavam nobene matere, ki bi ne bila najprej moja hči.

leta 1975

Planetarium

(s pripovedjo o legendarnem Faikusu)

(fantastični roman)

1. poglavje

Ko sem vstopil v Planetarij tistega lepega večera, deset let je minilo od tega, je bilo v njem že precej gostov, vendar ni bilo gneče. V velikem prostoru s čudovitim polkrožnim obokom, na katerem so za temnomodro, skoraj vijoličasto stekleno oblogo sijale luči in upodabljale oblike ozvezdij in zodiakov ter nas navkljub zakajenemu prostoru vzdigovala v neskončno odprtost, sem se počutil enako srečnega kot na resničnem izprehodu pod večernim zvezdnim nebom. Tedaj Planetarij še ni bil tako izpopolnjen, kot je danes, ali pa ga danes kaj manj ljubimo ob zavesti, da bo jutri morda lepši? Še posebno smo uživali zaradi nasprotja, ko se je namreč resnično sonce na nebu ob večeru spuščalo, je v Planetariju vzšlo. Tako smo bili južnim kontinentalcem vedno vstric. Lahko smo se tudi sončili zaradi ultravijoličnih žarkov, ki so izhajali iz reflektorja. Prišel sem ravno ob njegovem vzhajanju tega večera, ravnokar je s svojim jutranjim mavričnim sijajem umikalo zvezde s svoje ponosne poti. Ponavadi so ob tem času iz ozvočenih stenskih ozadij prihajali toni Wagnerjeve uverture Tannhäuser skupaj s povečano dozo kisika, ki je iz istih lukenj uhajal, ko so pospešili njegove proizvajalce, da so gostje v tihem vzhičenju tudi globoko vdihali osvežujoči zrak. Tannhäuserja so se kmalu naveličali, tako da zdaj ne delajo več pompa ob vzhajanju. Iz grobih užitkov prehaja človeštvo, kakor je napovedal Faikus, v čezdalje subtilnejše,